

rénomokat, de műveinek bizonyos részei, jelen esetben a *Szondi két apródja* a nemzetvédő hűség szilárdságát, legyőzhetetlenségét is Krisztus kegyelméből vezeti le. (Mint tudjuk, Bibó István mégiscsak kegyelmet kapott, 1963-ban amnesztiával szabadult, a kommunista diktatúra pedig később – nem utolsó sorban ideológiájának erkölcsi tarthatatlansága folytán – felszámolta önmagát.) Arany életművének tehát nem pusztán általánosságban kell esztétikai-eszmei értékeit számon tartani, hanem a legnehezebb helyzetekben élet- és értékmentő erejét is, amely puritán kálvinizmusának egyetemességéről tanúskodik.

JEGYZETEK

1. Ravasz László, *Utóbang = Tompa Mibály összes művei*, Franklin, é. n., 1482–1483.
2. Idézi erre vonatkozóan Suki Bélát Szörényi László, *A humoros elégia (Visszatekintés) = Az el nem ért bizonyosság. Elemzések Arany János lírájának első szakaszából*, szerk. Németh G. Béla, Akadémiai, Budapest, 1972, 239.
3. Dr. Podmaniczky Pálné Vargha Ilona, *Arany János és az evangélium*, Kálvin Könyvtár, Budapest, 1934, 22.
4. Szörényi, *A humoros elégia*, 206.

TARJÁNYI ESZTER

Arany János és a szerelmi költészet kérdéskörei

AVAGY, HOGYAN LEHET BESZÉLNI ARRÓL, AMI NINCS

„a szerelemes beszéd manapság végtelenül elmagányosodott. A szerelem nyelvét alighanem [...] milliónyian beszélik, de senki sem szentel neki különösebb figyelmet: teljesen elhagyatott a környező nyelvek között, amelyek nem ismerik, vagy lekezelően bánnak vele, vagy csúfot űznek belőle; nemcsak a hatalomtól van elszigetelve, hanem működéseitől is (a tudománytól, filozófiáktól, művészetektől). Az, hogy a beszéd saját erejénél fogva így fenn tudjon maradni, s korszerűtlensége ellenére ne sodorja el semmi, hogy képes legyen harcba szállni a nyájszellemmel, az csak úgy lehetséges, hogy egyfajta megerősítésnek ad bármilyen parányi helyet.”¹

Mióta Umberto Eco *A rózsza neve* utószavában érzékeltette a szerelem kifejezhetőségének határait és vele a tiszta, azaz iróniamentes megnyilatkozás lehetetlenségét,² illetve mióta – immár hazai viszonyokra áttérve – Kulcsár Szabó Ernő székfoglaló előadásában *A „szerelmi” líra végéről* értekezett,³ figyelemfelhívó címként használva ki az erős állítás retorikáját, azóta szinte tapinthatóvá vált a téma avítt-sága. Kijelenthető: mára a szerelmi költészet az irodalomtudomány egyik olyan zavarba ejtő témájává lépett elő, amit nem illik vizsgálni, sőt egyáltalán komolyan venni. A direkt érzelemkifejezés kínosan önkítárukközözővé vált, és még a róla szóló

beszéd is lényegében csak idézőjelek közé szorítva lehet elfogadható. A szerelmi költészet vizsgálata kiesett az irodalomtudományos érdeklődés köréből és az érettségi tételek szűkre szabott penzumává, a diákmelléletek ismeretterjesztő érdekkörébe került. Nem vége lett, hanem megváltozott. A szerelmi érzésről szóló beszéd mintha egyre inkább elvesztené azt a tradícióját, hogy őszinte, érzelemkifejező szöveggént artikulálódhasson. Ilyen értelmében ugyanis az érzelmi giccsel vált érintkezővé a téma. A Valentin-nap üdvözlőkártyái trivializálták a szerelem verses kifejezőkészségét, amelynek következtében az iróniának az a szükségessége, mondhatni kényszere, amelyre Eco utószava hívta fel lehangsúlyosabban a figyelmet, lehet ugyan gyümölcsöző egyes szituációkban, de a szerelmi költészet tradíciójának megértése elé erős gátakat állít. Szinte értékelhetlenné teszi a műfaj korábbi megjelenéseit. A bulvárosodott téma rányomta a bélyegét a hagyományosan a magaskultúra körébe sorolt szerelmi költészetre, és ezzel alaposan csökkentette egykori ázsióját.

A szerelem érzelme elvesztette hajdani magától értetődöttségét és egyre inkább pontos meghatározást igényel, ezzel együtt a szerelmi költészetnek is bizonytalan-ná váltak a definíciós alapjai. A vita arról, hogy a szerelem irodalma kulturális tradíció terméke vajon, vagy örök emberi érzelmek kifejeződése, meglehetősen tekintélyes hagyományra megy vissza.⁴ C. S. Lewis vitákat kavarázó könyvében (*The Allegory of Love. A Study in Medieval Tradition*, 1936) a szerelem mintha tiszta irodalmi jelenségként értelmeződne. Lewis a tizenegyedik századi francia költészet kapcsán ugyanis kissé talányos módon jelentette ki, hogy akkor *fedezték fel, találták ki* vagy akkor *fejezték ki* először, a romantikus szenvedélyt, amiről az angol költők még a XIX. században is írnak.⁵ A három különböző ige (discover, invent, express) jelzi az állítás képlékenységet. Lewis-szal leginkább Irving Singer nyitott vitát (*The Nature of Love*, 1987), aki éppen hogy nem irodalmi, kulturális és nyelvi jelenségként, hanem általános emberi tendenciaként értelmezte a szerelmet. „Love was not born out of poetry, then, but it may be the case that poetry was born out of love”⁶ – jelzi e vitaszituáció részleges lezárásának a szándékát Tim Hancock. Azonban azok a további kérdések, hogy mi a szerelem, hogyan különböztethető meg más érzelmektől, illetve hogy mi módon jelenhet meg irodalmi szövegben, egyre inkább az alaposabb tisztázás igényével merülnek fel.

A kérdéseken és a kételyeken túl érdemes megfigyelni, hogy mintha felcserélődtek volna a pólusok. Az erotika, a testiség témája, ami hajdanán az alkalmi költészet terepén, a kollégiumi diákköltészet kézíratos közköltészeti közegében érezte jól magát, elismertté vált,⁷ a szövegeket kiadták, tudományos igényű irodalmi vizsgálatuk fellendült, addig az éteribb szerelmi érzés kinyilvánítása, aminek a tónusa hajdan a fennkölséget vonzotta, veszélyesen a giccs határára került. A test, a nemi identitás és a szexualizált szubjektum kultúrkritikai beszédmódja elfogadottá és meghatározó vizsgálati iránnyá nőtt, ezáltal a test a középpontba került, ezzel szemben a lélek, a hódoló szerelmi költészet kérdésköre kínosan érzélgőssé, pusztán történeti érdekűvé vált. Az érzelemnek és vele a szerelemnek a meghatározása elé egyre több és több probléma tolu.

Mindezt szemléltetheti a szerelmi költészeti antológiák bulvárosodása. Míg hajdanában Vas István nagy igénnyel, megfontolással és körültekintéssel állított össze *Szerelem* címmel gyűjteményt (1956), az mostanában a *Nők Lapja* Bálint-napi mel-

léklettévé silányult.⁸ Arany János esetében is tapasztalható ez a paradigmaváltás. Míg szerelmi lírájának tárgyalása a tudományos érvelést nem kívánó internetes pletykaoldalakra, közösségi hálózatokra szorult,⁹ addig erotikája jóval szakszerűbb és differenciáltabb áttekintésben részesült.¹⁰

Talán a szerelmi költészetnek az a sajátossága gátolja leginkább az újraértést, hogy erősen kötődik az életrajziséghoz. A műközpontú szemlélet ezért meglehetősen nehezen alkalmazható az ezt a témát megszólaltató versek esetében, hiszen alapvető a készítés a kitekintésre. A szerelmi költészet olvasásmódja az odaértett befogadót könnyen a szerelmi érzés címzettjére vonatkoztatja. A szerelem irányának, tárgyának az odaértése, az életrajzi háttér szem előtt tartása a meghatározó olvasásmód. Ki ne tapasztalta volna, hogy Petőfinek Csapó Etelkát, Mednyánszky Bertát, Szendrey Júliát illető versei mennyire a referenciális háttér felfejtésére torokollnak, hogy Madách különböző női neveket megszólító szerelmes versei mennyire a hajdani nők személyazonosságának a megfijtéséhez vezetnek, hogy Ady Lédája és Csinszkája és egyéb nőkhöz írott versei, Szabó Lőrinc szerelmi költészeté mennyire nehezen vonatkozathatók el az adott nők életrajzi, történeti, szociális, származási háttérének a boncolgatásától? Hogy József Attila joggal híres *Ódájának* az értelmezése milyen könnyen az ihlető múzsa megfijtéséhez és vele a szerelem életrajzi történéseinek a bemutatásához vezethet, még akkor is, ha tudható, hogy a vers jelentőségéhez mérhető konkrét szerelmi élmény nem áll a vers háttérében.

A szerelmi költészet tárgyalására ráakódott *pletykaízü* értelmezői tradíció – és vele az a visszatérő kérdés, hogy vajon megélt vagy elképzelt szerelem tulajdonítható a szerzőnek a vers írásakor – jogosan riaszthatja el a tudományosságára ügyelő, a dilettáns jellegű megközelítéseket kerülni kívánó szakmai érdeklődést. A vers metaforizáltságának olyatén felfejtése, amely egy konkrét szerelmi szituáció megfijtő kódjaként igyekszik magát érvényesíteni, szinte már a szerelmi költészet módszertani vizsgálatának az alapjává vált. Az életrajz és a vers nemcsak hogy könnyen rövidre záródik, de mintha a vers pusztán az életrajzi esemény kulcsaként, a kinyomozhatóként értékelt szerelmi élmény bizonyítékaként működne. A téma tárgyalásmódjában egyre kevésbé a vers a fontos, esztétikai megformáltsága már nem is érdekes, hanem csak az, hogy mennyire bizonyulhat egy egyébként elhallgatott, netán titkolt szerelem bizonygatására érdemesnek. Ez pedig jogosan vetheti fel az irodalomtudomány elhárító automatizmusát. Ahogy a szerelmi költészeti antológiák bulvárosodtak, úgy a szerelemi költészetet taglaló értekezések is egyre kevésbé képesek kiállani a tudományos érvelés szakmai próbáját.

Az utóbbi időben felkapott téma lett a magyar írók szerelmi életének vizsgálata. A lektúr jellegű vizsgálódások, annak érdekében, hogy felkelthessék a figyelmet, még ott is igyekeznek valami pikáns kalandot kibogozni, ahol csak alig lehet. A szemérmes és visszahúzódo Arany Jánost sem kímélte az irodalomtudomány bulvárosodása. Bár az Arany-irodalom többször is leszögezte, hogy az életműből hiányzik ez a tematika, azért szerelmi, sőt lappangó, esetleg megsemmisült erotikus költészetének léte szinte már egy nemzeti legendakör részévé vált. Nem támadni kívánom az ilyenfajta diskurzusokat, hiszen jó szolgálatot is tehetnek, felkelthetik az érdeklődést az irodalom és a szerzői életrajz hajdan lanyhuló, majd újabban felendülő vizsgálata iránt. Annak kimutatása, hogy milyen nemi érdeklődéssel ren-

delkezett az iskolai oktatásban kötelező olvasmányként tanított szerző, esetleg segíthet az irodalmi szöveg vizsgálata iránt is felkelteni a figyelmet. Érdeemes azonban az effajta beszédmódnak az érvényességi köreit meghúzni, különbséget tenni a népszerűsítő, érdekességre orientálódó beszédmód és a tényekre alapuló, önmagá korlátairól is tudó, az érdekesség helyett a mű megformáltságán és a módszertani szigoron alapuló szemlélet között.

A szerelmi költészet különösen Arany János esetében vet fel érdekes perspektívát, pont nála, akinek – ahogyan azt többen is megállapították – nincs szerelmi költészete. Kosztolányi Dezső már 1917-ben leszögezte, hogy „Szerelmes verse – tudjuk – egy sincs. Vágyait puritán szigorral tiporta el”.¹¹ Vas István is bevallja, hogy – amikor szerelmi költészeti antológiát szerkesztett – Aranyt egyetlen igazi szerelmes versét sem találta. Hogy mégse maradjon ki, beválogatta három kis versét, amelyeknek „csak nagyon halovány köze van a szerelemhez.”¹² Vas István antológiájában az *Ob! ne nézz rám, Wohl Janka emlékkönyvébe, Csalfa sugár* szerepelt, és három versszak – amellyel tudatosan felborította a kötet részletet nem közlő koncepcióját – a *Toldi szerelméből*. A versek közül különösen a *Csalfa sugár* árulkodik a válogatás bevallott kényszerűségéről és vele a téma félreértésének lehetőségéről. Mutathatja a szerelmi lírához tapadó beszédmód különösségét, azt, hogy milyen nehéz a versben megjelenő érzelmet meghatározni. A tartalma alapján lehetne szerelmes versnek is tartani, ha viszont tudjuk, hogy ezt a hatvanhárom éves Arany János a tizenöt éves unokájának, Széll Piroskának írta, akkor a féltő nagyapai szeretet megnyilvánulásaként lehet csak értelmezni. A *Csalfa sugár* esete módszertani kérdésként veti fel azt, ami miatt a szerelmi költészet pletykajellegűvé bulvárosodott: vajon el lehet-e vonatkoztatni a szöveg megírásának történeti háttérétől?

Vas István sorai azért fontosak, mert tudatosan számot vetett saját antológia-szerkesztő elvárásaival, amelyeket a későbbi időszak válogatásai már nem szoktak megtenni. Azzal, hogy a magyar költészetet átfogó antológiából Arany János nem maradhat ki, még akkor sem, ha nincs a témába illő verse. Vas István eljárás módja az Arany János szerelmi költészete körüli szövevényes, már-már szimptomászerűen ellentmondásos tárgyalásmódra is rávilágít. Arra, hogy miért is kerülhetett ez a kérdéskör ilyen pletykajellegű összefüggéshálóba. Jelzi azt a furcsaságot, hogy milyen nehéz „megbocsátani” egy XIX. századi költőnek, hogy nincs valódi szerelmi költészete, vagyis azt, hogy egy jelentős, magasan kanonizált életmű elképzelhetetlen a lírának ezen alapvető megszólalásmódja nélkül. Ha pedig nincs, akkor addig kell manipulálni a tényeket, amíg nem mutatható fel valami. Vas István megjegyzése arról árulkodik, hogy ő felismerte ezt a dilemmát, a későbbiekben viszont a téma taglalása olyan diskurzusba szövődött, amely nem számol ezzel az előfeltevésével, hanem pletykajellegű – azaz tényekkel alá nem támasztható – állításhalmazokkal kívánja pótolni ezt a hiányt. Ami persze – hadd előlegezzem meg a konklúziót – valójában egyáltalán nem hiány, hanem Arany költészetének különlegessége és éppen témaválasztó intelligenciájának szemléletes bizonyítéka. A tartózkodás szinte jelzésnek tekinthető, mintha annak az érzékelésére utalna, hogy a lírának ez az alapvető tematikája a XIX. század második felébe érkezve elvesztette immanens formanyelvét, a testi és a lelki dichotomikus hagyományának mint-ha megszűnt volna korábbi érvényessége. A Petőfi utáni népies műdal elcsépeletté

tette a szerelmi érzést. A hiány mintha jelezné, hogy Arany ráérezett arra, hogy a hagyomány naivvá vált, és sürgős megújításra szorul.

A hiányzó szerelmi tematika alaphivatkozásaként az Arany önvallomásának tekintett *Vojtina Ars poeticájának*¹³ a harmadik versszaka szolgált:

*S a szerelem... rég volt az! rég bizony.
Én is szerettem: (oh, ez édes emlék
Szivemre most is oly enyhítve ömlék!)
De halkan, zaj ne'kül... mint a virág
Egymásra hajlik és bangot nem ad
Midőn felpattan illatos pora
S előnti a kéj boldog mámore.
Egy mukkomat se hallád, vaksi hold!...
(Látta-e, nem tudom, vagy ott se volt);
Nem kiabáltam a természetet,
Csak érzem, mit szivembe ültetett;
S midőn szerelmet a leánynak esdék:
Nem oly szagú volt mint a nyomdafesték.*

A *Vojtina Ars poeticája* beszélője nem Arany, hanem egy fűzfapoéta, ebből a szempontból pedig a szöveg éppen egy fűzfapoéták által olyannyira kedvelt témát hárít el azzal, hogy írásbeli – „nyomdafesték” – megformálás számára alkalmatlannak érzi a szerelmi érzést. Azaz az érzelem kifejezésbeli válsághelyzetéről számol be. Mintha Petőfi *Mi a szerelem?* című verse idéződne fel ebben a fűzfapoétára történő rájátszásban, hiszen Petőfi verse éppen nekik ad kioktató jellegű tanácsot. Arany mintha kerülni igyekezne azt a költői tradíciót, amelynek toposzát a szerelmi költészet európai kutatói a szenvedélyesség képében ragadják meg. A szerelmes költő minden fajta szentimentális, biedermeier jellegű és romantikus pózát és sztereotípiáját igyekszik elhárítani magától. Wohl Jankának írt levelében fejezi ki az ebből adódó szellemes és erős ö niróniát tartalmazó paradoxont. Amikor a lány egy bokrétát küldött neki, így köszönte meg: „Ha most poéta volnék, verset kellene írnom az emlékezett e kékszemű picziny virágához – de az nagyon prózai dolog volna.”¹⁴

Kosztolányi, amikor Arany szerelmi költészetének a hiányáról értekezett, csak az *Óh! ne nézz rám...* című 1852-es és *Nőmböz* címmel Arany László által a hátrahagyott versek közt kiadott két versszakos, Karlsbadban írt versikét ismerhette, de azt a két verset még nem, amely *Elégia* és *Feléd, feléd...* címmel kerültek be a kritikai kiadást követő összegyűjtött versek közé. Ezeket Voinovich Géza csak 1929-ben Arany életrajzának az első kötetében tette közzé,¹⁵ majd a kritikai kiadás hatodik *Zsengék, töredékek, rögtönzések* című kötetébe vette fel, ezzel jelezve, hogy nem tartotta őket az életmű autentikus részének. Valóban, Arany ezeket az 1839-re és 1840-re datált verseket soha nem jelentette meg. Kérdés azonban, hogy a szerzői szándékot milyen jelentőséggel ruházzuk fel a szövegkiadás szempontjából, illetve egy műfaj történeti áttekintés alkalmából. A Keresztury-féle kiadások már e két verssel indítanak,¹⁶ s ezzel az *Elégia* és a *Feléd, feléd...* az Arany-líra kezdőpontjaként önmagukon túlmutató jelentőségre tett szert. Ha a négy Ercsey Júliá-

nak szóló verset nézzük, akkor sem lehet azonban kijelenteni, hogy lám mégis van Arany Jánosnak szerelmes verse. A hitvesi költészet a szerelmi lírának neuralgikus pontja. A szenvedélyes, a rajongó és a boldogtalan szerelemnek a rendkívüliségre alapozott irodalmi hagyományát a frigy által szentesített boldog és hétköznapiasan megszokott, józan szerelem könnyen a giccses idill felé tereli.¹⁷ Az érzelmi intenzitás visszafogottságával járó házastársi költészet alapvetően nem a szerelmi érzés elsőrendű kifejeződése, hanem a veszélyes külvilággal szembeállított harmóniáié és biztonságérzeté (Petőfi: *Beszél a fákkal a bús őszi szél...*), illetve a harmónia- és biztonságvágyé (Radnóti: *Levél a hitveshez*).

A házastárshoz írt versek szerelmi líraként történő olvasásmódjának ellentmondásosságát már Keresztury Dezső is érzékelt. A népköltészetből indult ki, annak *személytelenségét* érezte Aranyhoz közelállóan. A népköltészetben azonban a házastárshoz írt versek nem tartoztak a szerelmi versek közé, hanem inkább a tréfás asszonycsúfolók beszédmódjához igazodtak.¹⁸ Keresztury okfejtése azért is érdekes, mert látszik, hogy hatástörténeti, sőt líratörténeti kontextusba igyekezett elhelyezni Arany nem létező vagy csak fantomszerűen egzisztáló szerelmi költészetét. Valóban ez is lehet az egyik magyarázat arra, hogy miért nem írt nyilvánvalóan ide sorolható verseket Arany János, illetve ha írt, miért nem hozta ezeket nyilvánosságra. Keresztury gondolatmenete abból a szempontból is elgondolkoztató, hogy fel sem veti a hitvesi költészet kapcsán Petőfi Szendrey Júliához írt verseit, amelyek esetleg bizonyíthatnák, hogy a hitvesi költészet nemcsak a néphagyomány nézőpontjából értelmezhető. Érdemes megfigyelni azt is, hogy míg a magyar népköltészet szerelmes versekben gazdag, az erotikus változatok ellenben hiányoznak¹⁹ – ez úgyben hasonló rejtéllyel állunk szemben, mint Arany fantomszerűen létező erotikus verseivel. Minden kételyen túl, Arany János számára valószínűleg a házasság fontos fordulópont lehetett. Gyulai Pálnak írt, 1855. június 7-én kelt ún. *Önéletrajzi levelében* bevallja, hogy ez az életrajzi esemény győzte meg arról, hogy a hiábavaló olvasmányokkal, a nagy irodalmi tervekkel le kell számolni: „Mindez házasságomig tartott, akkor fölvettem magamban, nem olvasni többet, hanem élni hivatalomnak, családomnak, lenni közönséges ember, mint más”.²⁰ A házasság az irodalmi tevékenységgel és létformával szembeszegülő döntésként artikulálódik egyetlen fennmaradt önéletrajzában, illetve feleségét bemutató soraiban, amelyben Ercsey Júlia egyáltalán nem múzsaként idealizálódik, hanem a töltött káposzta mestereként, jó magyar gazdasszonyként, hétköznapiságát hangsúlyozó összefüggésben jelenik meg.²¹

Annak ellenére tehát, hogy Arany esetében már többször is leszögezett tényé vált, hogy nincsenek szerelmes versei, hét versét szokták az antológiák és az egyéb tematikus összefoglalások szerelmes versként feltüntetni: *Elégia* (1839), *Feléd, feléd...* (1840),²² *Egykori tanítványom emlékkönyvébe* (1847),²³ *Oh! Ne nézz rám...* (1852),²⁴ *Wohl Jankához* (1858),²⁵ *Nőmhöz* (1869),²⁶ *Csalfa sugár* (1880).²⁷ Illetve nyolcadikként Nyáry Krisztián összefoglalásában még a *Hajnali kürt* (1851) is Arany János szerelméről árulkodó kontextusba került.²⁸ A felsorolt versek közül egyedül az *Oh! Ne nézz rám...* című és a *Hajnali kürt* jelent meg Arany János életében. Mindegyik vers esetében könnyen lehet a szerelmi költészet kategóriájába helyezés ellen érveket felhozni.

Ezek mellett a közbeszédben létezik még egy másik feltételezett szöveghalmaz. Bár leszögezzé vált a hiány, mégis Arany rejtőzködőnek vélt szerelmi és netán erotikus verseit erős találgatás övezi. A szóbeliségben élő legendakör része egy ilyen jellegű szövegegység gyanítása.

A máig élő legenda eredete nehezen fejthető csak fel. Egy interjúban Szörényi László „ellenőrizhetetlen hírekről” beszélt.²⁹ Szilágyi Márton is jelezte az eldönthetlenséget: „Arany alkalmi verseinek számunkra ismeretes korpuszában [...] kifejezetten erotikus verseket nem találunk. Hogy léteztek-e ilyenek, csak időközben elkallódtak, vagy pedig ez a vers-csoport eleve más karakterű volt-e, nem lehet egyértelműen eldönteni.”³⁰

Valószínűleg az Arany-hagyaték sorsa is hozzájárult e hír makacs terjedéséhez. A magánéletét rejtegető költő, aki még a színészkalandjáról sem akart nyilatkozni, majd a rejtőzést továbbsegítő és folytató Arany László, végül a Voinovich Géza által féltékenyen őrzött, a Voinovich-villában megsemmisült, és így csak alig ismert magánjellegű kézirat elősegíthette egy jól értesültnek látszani akaró szakmai feltételezés kialakulását arról, hogy léteztek Aranynak ki nem adott, de sajnálatosan megsemmisült szerelmes és erotikus versei. Az elképzelések talán Voinovich Géza kétértelmű soraira, 1929-ben tett leírásaira vezethetők vissza, aki az Ercsey Júliával kötött házasság előzményének bemutatása során megemlékezik két, Arany által összeírt kötetéről. Az egyiket, amelynek a címe *Koszorúcska őszi virágokból*, 1838–39-re teszi. Voinovich ismertetése szerint ebbe más költők szövegeit másolta csak Arany, Vörösmarty *A túlvilági képét*, Garay *Lánykám szeme* és Bajza *Éjjélkor* című versét. Talán az lehet a legenda egyik alapja, hogy ezek után Voinovich Géza odabiggyesztette: „néhány más szerelmes verssel együtt”.³¹ A mondat kontextusa azonban arra utal, hogy ezek is másolt versek lehettek, nem Aranyéi. Majd egy másik kötetkéről is megemlékezik, amelynek a címe *Emlény* volt, amelynek keletkezését 1839–40 telére helyezi. „*Emlény* címen Arany egész kis kötetre menő verset ír le, köztük néhány álnévűt és névtelent, melyek ha nem kétségkívül eredetiek is, legalább helyzetükhöz vannak alkalmazva, többször előbukkan bennük Juli megszólítása. Egy-egy eredeti verset is ad át; kettőnek első fogalmazása megmaradt ez emlékek között.”³² E két megmaradt szöveget – a már említett 1839. március 19-i keletkezésű *Elégiát* és itt még cím nélküli, majd a későbbi kiadásokban a kezdősorával jelzett *Feléd, feléd...* címen található verset nyomban közli is.

Voinovich megint nem fogalmazott egyértelműen, soraiból nem derül ki pontosan, hogy voltak-e még vajon más versek is, amelyek közül csak ez a kettő maradt fenn, de az „egy-egy eredeti vers” azt jelzi, hogy nem valószínű, hogy lehetett több. Viszont az, hogy bennük Juli megszólítása található, arra utal, hogy lehetett még más is. Az általa közzétett két versben ugyanis nem található név szerinti megszólítás. Az eredetiség kérdése sem tisztázható a sorai alapján. Valószínűsíthető azonban, ha több ilyen (azaz nem erotikus) verset is tartalmazott volna a hagyaték, azokat szintén nyilvánosságra hozta volna. Voinovich pedig nem tett említést több hasonló, vagy netán merészebb erotikájú versről, ahogy ezt Keresztury Dezső is leszögezte.

Leginkább összefoglaló igénnyel Keresztury Dezső vetett számot a kérdéssel, amikor választ adott arra, hogy „miért nincs Aranynak szerelmi lírája?” Gondolmenetét érdemes részletesen felidézni, hiszen a későbbiekben mintha elfelejtették

volna erre vonatkozó határozott véleményét: „Arany a szerelemben sem volt holdvilágosabb, mint másban. Ismerte a szerelem testi-lelki örömeit; [...] s nemegyszer ábrázolta teljes hitellel a szerelem észvesztő, pusztító hatalmát. Az e körbe tartozó dolgokat éppúgy nevükön nevezte, mint az élet egyéb nyers-darabos jelenségeit; ha kellett tréfásan, játékosan, ha kellett keményen, fájdalmasan. De mindig ott és akkor, ahol és amikor helyénvalónak tartotta. »Priapi« szövegeket nemcsak a hímkompániák itt-ott előforduló találkozási alkalmából írt. Tiltakozott s nem négy szemközt, Shakespeare szalonképessé simítása ellen, s érezhető passzióval ismételte meg magyarul Arisztophanész nem éppen finnyás leányszobákba való, egyértelmű szójátékait és nyílt durvaságait. Elképzelhető tehát, hogy – amint a bennfentesek körében makacsul őrzött szóbeszéd tartja, nemcsak mindenkinek való szép verseket írt asztalfiókjá számára, hanem szókimondóan nyers erotikájúakat is. Ilyenekből azonban legfeljebb egy-két alkalmi vers néhány sora maradt ránk; Voinovich sem tett említést róluk sehol. De ha voltak is ilyenek a budai villában elégett, rejtegetett kéziratok közt, csak azt bizonyítanak, hogy a költő a természetes erotikájú dolgokat nem megvetendőknak tartotta, hanem, társadalmi ízlésének megfelelően, magánügynek. Az sem okvetlenül kötelező, hogy egy költő szerelmes verseinek tárgya, ihletője személyesen is megnevezhető, valóságos lény, vagy éppen a polgári tisztesség eszményképe legyen. [...] De arra, hogy Arany másutt keresett valamilyen bármily áttételesen kifejezésre jutó pezsdítő-vigasztaló szerelmi kalandot, semmilyen bizonyíték nincs.”³³

Majd határozottan elhárítja s „nevetségesek”-nek nevezi azokat a híreszteléseket, amelyek Rozvány Erzsébethez, Tisza Lajosnéhoz, Hollósy Kornéliához és Wohl Jankához fűződő szerelemről spekulálnak. Érdekes, hogy ugyanezek a nevek immár nem elhárítva, hanem rejtett szerelmi érzést feltáró retorika keretében kerültek elő Nyáry Krisztián könyvében.³⁴

Az *Elégiáról* és a kezdősora miatt *Feléd, feléd...* címet kapott versekkel legutóbb Szili József foglalkozott, illendő feleleveníteni nézeteit, már csak azért is, mert e két szöveg kevésbé került a figyelem középpontjába, a zsenge, a készülődő költői jelleg rányomta bélyegét a befogadásukra is. Szili értelmezése pedig, ahogy tanulmánya címe is jelzi, ezeket a korai verseket egy új Arany-kánon letéteményeseiként kezeli. A versek reflektivitását emeli ki, ami miatt átértékelhetővé válik „silány almanach-lírás anyagelemekből összerakott [...] mozaikkép” modoruk.³⁵ Nagyon erős, lényegében a szerelmi költészet irodalmiságára érthető reflexiót olvasott ki belőlük: „Mintha a kezdő poéta magát a poétikai enthümémát tenné meg gúnyja, iróniája, vagy legalábbis kihívása tárgyává.”³⁶ Meglátása szerint tehát Arany-nak már ebben a korai verseiben megjelenik a szerelmi témának az érzélgősséget és az őszinte énfeltárást elhárító retorikája, amely a *Vojtina Ars poeticájának* már idézett részletében is észlelhető. Mindez megmagyarázhatja Arany költészetében a hiányt, illetve azt, hogy csak időjében beszélhetünk nála „szerelmi költészet”-ről. Meglátását továbbgondolva ugyanis kijelenthető, hogy ezek a versek nem a szerelmi líra példái, hanem a szerelmi líra retorikájának – talán enyhe iróniát sem nélkülöző – próbadarabjai.

A műértelmezésből levont tanulság ebben az esetben egybevág az életrajzi költő vallomásaival. Arany a későbbiekben a levelezésében is mindig a szenvedélyes

lírai érzelmeiktől való tartózkodását fejezi ki. Petőfinek³⁷ és Lévy Józsefnek³⁸ írva egyaránt ezt hangsúlyozza. A *Poétai recept* című anti ars poetica jellegű versének harmadik és negyedik versszaka pedig arra utal, hogy nemcsak az almanach-líra finomkodó nyelve vált avittá, hanem a népes jellegű kifejezőkészlet is. Mind életrajzias vallomásai, mind a versszövegek alapján kikövetkeztetett poétikai elvek azt jelzik, hogy a szerelmi költészet bevett költői eljárásai idegenné váltak számára, amelyek csak ironikusan, illetve szerepjáték formájában hozhatók vissza.

Nemcsak Arany szerelmi lírája megfoghatatlan, a verses epika gyakran önképként emlegetett hősei is esetenül állnak ellen a nők csábításainak. Ezek a szövegek nagyobb teret kínálhattak Aranynak, hiszen a narráció tárgyiasította az érzelmet. Az epika kevésbé találkozott olyan olvasásmóddal, amely a műben megjelenő érzelmet az életrajzi szerzőre vetítette volna vissza. Arany esetében ez mégis felmerült, Rozgonyi Piroska és Rozvány Erzsébet összevetése életrajzi spekulációk alapjává válhatott. A *Daliás idők* hatodik énekének 35. versszakában, amikor Eszter egyértelmű szándékkal a szobájába hívhatja a daliás Toldi Miklóst, akkor az gyámoltalanul kérdi a lengyel király szeretőjétől:

*Asszonyom, hadd értsem, mi okon hivattál!
De hamar megbánta együgyü kérdését,
Szégyellve az asszony hangos nevetését.*

Majd a kihívó nőről Rozgonyi Piroska szüziességére gondol és visszautasítja a csábítót. Bolond Istókot pedig a színésznő Klárcsi rámenőssége ijeszti el:

*„Jöjön be hát” sűgá a declamáló
Istóknak a lány, húzván a kezét,
Ki rögtön észrevette, hogy a váló
Perc itt van, már sok is volt a beszéd;
„Késő van, instálom” mondá, találó
Mentségre kunkorítván az esztét;
Azzal köszönt, ment. S ballá, hogy mögötte
Becsapta az ajtót Klárcsi, nem betette.*

Míg Keresztury Dezső határozottan elutasította, addig Nyáry Krisztián feltámasztotta a pletykajellegű hagyományt. Eljárása vitatható, de megérthető. Valószínűleg ugyanaz az irodalmi ösztön működött ebben az esetben is, amely Vas Istvánt arra készítette, hogy hiába nem találta szerelmi tematikájúnak az antológiájába felvett Arany-verseket, mégis szükségét érezte jelezni a költő jelenlétét a magyar szerelmi költészet egy reprezentatív kiadványában. Nyáry Krisztián esetében is ez merülhet fel, de már egy népszerűsítő szándék keretei között. Egy ilyen átfogó áttekintésből nem lehet kihagyni Aranyt, ezért kellett elővenni és újra életre kelteni a hajdani pletykákat. Ha az eljárás teljesen nem is, a szándék mégis elismerhető: érdekesség és közbeszédre is alkalmassá tette Arany „szerelmi költészet”-ét.

akiről írva Sáfrán Erzsébet könyve tisztázta a kapcsolat mikéntjét, egy lehetséges, de mindenképpen elfojtott érzelem felvetésével.³⁹ Kissé elszépett Nyáry Krisztiának az az állítása, hogy Rozványék azért mutatták be Ercsey Júliát Aranynek, mert érzékelték a tanár és tanítványa közötti vonzalmat, és Júliát hozzá illőbbnek gondolták.⁴⁰ Amikor Arany megismerkedett későbbi feleségével, Rozvány Erzsébet még csak 9–10 éves volt, tehát ilyen összefüggés nem lehetséges a két esemény között. A vers, amellyel állítólag Arany Rozvány Erzsébet iránti érzelmeit fejezte ki, az *Egykori tanítványom emlékkönyvébe*. A *Toldi szerelmének* Rozgonyi Piroskájában szokás még megfigyelni a tanítvány alakját, és ez a párhuzam is a beteljesületlen szerelemre utalhatna. Sáfrán Györgyi vizsgálódásaiból megállapítható, hogy – minden homályos és bizonytalan feltételezésen túl – Arany János hajdani tanítványa iránt inkább csak szeretetet érezhetett, és a *Toldi szerelmében* csak modellként, nem konkrét figuraként idéződik fel. Rozgonyi Piroska mintájaként ugyanis nemcsak Rozvány Erzsébet, hanem Arany Juliska is felmerült,⁴¹ azaz valószínűleg többféle benyomás inspirálhatta verses megformálását. Ahogy a végletekig indulatos, erős és egészséges Toldi Miklós nem azonosítható Arany Jánossal, úgy Rozgonyi Piroska sem Rozvány Erzsébettel.

Wohl Janka (1846–1901) esetében inkább csak egyirányú érzélemmel számolhatunk, amelynek a háttérét legutóbb Török Zsuzsa mutatta be.⁴² Az ő nevét is bátran kihúzhatjuk a listáról, különösen azért, mert az 1858-ban keletkezett *Wohl Jankához* címzett enyelgő vers idején Janka mindössze tizenkét éves volt, tehát a játékos versszövegben megnyilvánuló szerelmi érzést lehetetlen találni. Az esetből csak Arany Wohl Jankához írt levele emelhető ki, amelyben szerelmi költészetének a hiányával szembemelve, a nők számára korlátozza csak a szerelmi líra művelését. Sorai azt is jelzik, hogy a vers és az életrajz között létező, a szerelmi tematika által hagyományosan felkínált azonosítással nem kis mértékben számolt: „A férfi büszkén kikiáltja érzelmeit a világnak, – ő teheti azt. De a nő – egy leány!! (Mert az olvasó nem tudja, hogy ön gyermek, ki naiv öntudatlanságában írja ezeket). Itt nem csak az esztetikai szempont jöhet szóba. Ne adja, még most legalább ne – e verset a közönség kezébe (s a pletyka nyelvére) édes Jankám”.⁴³

Hollósy Kornélia (1827–1890) operaénekesnőre csak az 1857-es vers miatt írnyulhatott a figyelem, ennek háttére azonban magyarázhatja a hangvételt. Az 1857. május 1-én írt vers, amelynek alcíme *Emlékkönyvbe*, abból az alkalomból íródhatott, hogy Hollósy Kornélia játszotta az *Erzsébet* című opera címszerepét, amelyet 1857. május 6-án mutattak be. Ez az esemény a korban kettős szerepet is betöltött, nemzeti jellegű állásfoglalás érzékelhető mögötte.⁴⁴ Az emlékkönyvbejegyzés műfajának a stílusa pedig, ha hasonlíthat is néha a szerelmi vallomáshoz, azért alapvetően másfajta kontextust jelent. Ahogy a Hollósy Kornéliához és a Wohl Jankához írott vers is ilyen magánjellegű emlékkönyvben maradt fenn. Nyáry Krisztián szerint a Hollósy Kornélia és Wohl Janka iránti kései vonzalomból „biztosan nem lett beteljesült szerelem”.⁴⁵ Ebben az állításban azonban az is benne foglaltatik, hogy a korábbiakból, vagyis Rozvány Erzsébet és Tisza Lajosné, gróf Teleki Júlia iránti érzelmekből viszont igen!

A Tisza Lajosné gróf Teleki Júliával való feltételezett viszony híre nem annyira történeti vizsgálaton, hanem szövegutaláson alapuló internetes pletykák alapján

terjedt.⁴⁶ Ezért erre érdemes kissé részletesebben kitérni, nemcsak a viszony feltárása érdekében, hiszen arról valószínűleg semmi pikánsat nem lehet kimutatni, hanem azért, mert jól mutathatja a szerelmi tematika újabb fajta irodalomtörténeti pozícionáltságát. Ez a rész különösen elterjedt az internetes pletykaoldalakon, hiszen itt nem állítódik más, mint hogy Arany János a nálánál tizenkét évvel idősebb grófnő iránt érzett volna viszonzott szerelmet. A *Hajnali kürt* című vers az alapja a feltételezésnek: „Az ekkor írott *Hajnali kürt* című költemény [...] homályos utalással egy szerelem élményéről is beszámol: a szegény lantos szerelmes a zord várúr hitvesébe, és csak akkor lehetnek egymáséi, amikor a férj vadászni megy. Ennél konkrétabbat nem tudunk, hacsak azt nem, hogy Tisza Lajos igencsak kedvelte a vadászatot”.⁴⁷

Érdekelhető, hogy ez meglehetősen gyenge alátámasztása a szerelmi szál feltételezésének, különösen azért, mert a mélyebb filológiai érvelés, de még egy szorosabban érvelő szövegértelmezés is hiányzik. A Tisza Lajosné gróf Teleki Júliával feltételezett kapcsolatot már Keresztury Dezső is élesen elutasította, amikor kijelentette, hogy csak a „pletykaéhes rosszindulat” láthat bele többet a tanítvány anyja és tanára közötti normális viszonyból.

A vers keletkezésének körülményeit és az első megjelenés idejét és helyét F. Mándi Ildikó tisztázta – a szerelmi szálra vonatkozó feltételezést nem tartalmazó – értelmezésének bevezetőjeként.⁴⁸ A vers valószínűleg az első a Geszten töltött időszak alatt írtak sorában. Arany 1851 májusától október közepéig tartózkodott itt,⁴⁹ Tisza Domokos nevelőjeként, akinek anyja volt a grófnő. Az itt írt négy szöveg közül (*Hajnali kürt*, *A gyermek és a szivárvány*, *A dajka sírja*, *Domokos napra*) ez lehetett kész akkorra, amikor Brassai Sámuel egy – feltehetőleg 1851. július 18. előtti⁵⁰ – keltezetlen levelében verset kért tőle a mindössze hat számot megért ifjúsági lapjába, a *Fiatalság Barátjába*. Mindezt azért nem árt tisztázni, mert egyrészt viszonylag kevés idő telt el Gesztre költözése óta ahhoz, hogy ilyen mélységű – az eredendő társadalmi és életkorbeli különbségekből eredő gátlást elsőprő – szerelmi szál szövődhesen, másrészt a versek első megjelenésének a helye a részletekre is figyelő Arany esetében gyakran összefügg a vers tartalmával, megformáltságával. Egy ifjúsági lapba Arany valószínűleg nem küldött volna olyan szerelmes verset, amely – még ha áttételesen is, de – nem a házastársi hűség nyomvonalán járt volna.

Kerényi Ferenc Szörényi László kutatásai alapján, anélkül, hogy a szerelmi szál lehetőségére kitekintett volna, Kisfaludy Sándor *Gyula szerelme* 1-2. versszakával illusztrálta az „egy érdekes irodalmi párhuzam”-ot.⁵¹ Valószínűleg ezt a párhuzamot – anélkül, hogy hivatkozott volna rá – értelmezte félre Nyáry Krisztián.⁵² A Kisfaludy-vers történéseinek a rávetítése a *Hajnali kürtre* ugyanis azt eredményezhetné, hogy Arany versét úgy értsük, mintha a költői én benne irodalmi utalás formájában számolna be arról, hogy amint Gyula vitéz kihasználja a férj vadászatát a feleség csábítására, úgy ő is. Arany versében azonban semmi konkrét utalás nincs erre, csak a vadásztéma hasonlóságára épülhet a két szöveg közötti asszociáció.

A 34 éves Arany János és a 46 éves gróf Teleki Júlia közötti ilyen jellegű feltételezett kapcsolatot valóban semmi konkrét adat nem támasztja alá. Levelezésük, amelyet főleg Tisza Domokos hátrahagyott verseinek megjelentetése idején (1856) váltottak, sem stílusában, sem tartalmában nem utal a kölcsönös tiszteleten és szimpátián túlmenő érzelmi jellegű viszonyra.

Erre a köztük feltételezett kapcsolatra azonban már jóval korábban is felfigyeltek. Sejtetés formájában Vargha Balázs is célzott a kritikai kiadásról írt ismertetésében, csakhogy ő inkább a gyakran önéletrajzi, önleleplező műként értelmezett *Bolond Istók*ot hozta fel a feltételezés alapjául: „A *Hajnali kürt*-tel kapcsolatban említi a jegyzet a költő geszti emlékeit (I. 451.). [...] Geszttel lehet kapcsolatba hozni talán a *Bolond Istók* tervezett negyedik énekének arisztokrata környezetét is. A *Bolond Istók* II. énekében már megírta életének egy szégyellt szakaszát. Nem lapang-e a IV. ének tervvázlata mögött valami más kínzó élmény?”⁵³ A *Bolond Istók* vázlatos tervezetének a végén található ugyanis az a fordulat, hogy Bolond Istók egykori anyja, a grófné „miután férjével végkép is szakított (el nem válhatott), most saját jószágán egy német nevű őrnaggyal mint férjével él s tőle gyermeke van, kinek nevelő kell. Az őrnagy úr azonban ritkán lehet honn, az asszony megszereti fia nevelőjét, s elcsábítja.”⁵⁴

Bár Vargha Balázs csak kérdezve sejteti a tervezet és az életrajzi esemény összefüggését, valószínűleg ebben az esetben is nemmel kell válaszolni. A geszti élmény nem ilyen konkretizálható jelentésben, hanem csak a főrangú környezet érzékeltetése miatt kapcsolható ide. Sáfrán Györgyi még óvatosabban fogalmaz, mint Vargha Balázs: „Geszt hozza életébe a másik kedves tanítványt, Tisza Domokost és művelt anyját Teleki Júliát, akit szintén megérintett a költő hatása: A *Bolond Istók* öregkori folytatásának a tervébe valószínű e korszak élménye is belejátszhat.”⁵⁵ Vargha Balázs megfigyelése, ahogy a *Hajnali kürt* című versnek ilyen leleplező funkcióba terelése is, jól mutathatja a szerelmi költészet alapvető veszélyét, azt, hogy a témából eredő szemléletmód milyen erős késztetést hordoz arra, hogy a versszöveg egy konkrét életrajzi élmény leképzéseként legyen értelmezhető. A lírai én és az életrajzi én közötti különbségről való elfeledkezésre csábít. Valószínűleg napjainkban e sajátosság miatt érzékelhető a nagy fokú tartózkodás a szerelmi líra tudományos igényű vizsgálatától.

Az Arany János szerelmi költészetének a hiányából adódó pótcselekvések áttekintése azonban nem zárható le mindezzel. 2012-ben ugyanis megjelent egy kötet, amely meglehetősen zavarba ejtő. Azért zavarba ejtő, mert irodalmi játékról van szó, amelynek játék volta nem egyértelműen derül ki. Csak olvasói döntés következményeként lehet kijelenteni: egy irodalmi geggel állunk szemben, amely kihasználja az Arany János szerelmi költészetére vonatkozó legendásodott hagyományt. Mindez érdekes is lehetne, ha nem bogozná még jobban össze a szálakat. A valóságost és képzeletbelit úgy keveri össze, ami miatt sem szépirodalmi szöveggént, sem tudományos teljesítményként nem lehet értékelni, inkább az irodalmi posztmodern szövegjátékának tartható.

A címe *A Voinovich-füzet*, a borítón feltüntetett szerzője pedig a szegedi tanár, irodalomtörténész, Árpás Károly, aki kettős játékot űz, hiszen annak ellenére, hogy szerzőként szerepel neve, a kötet előszava azt igyekszik bizonygatni, hogy benne Arany János versei találhatók. Az előszó egy bonyolult történetet mesél el a kézirat megtalálásának a történetéről, amely során kiderül, hogy nem autográf szöveg, hanem Arany László feleségének, Szalay Gizellának a lejegyzései lehettek, amelyek aztán elégték, de fennmaradtak a szerző gyermekei és tanítványai másolatában. A túlzottan kimódolt történet minden hitelesítő technikája ellenére gyanússá válik, a

versek színvonala pedig, annak ellenére, hogy benne számos ismert Arany-szöveg szó szerint és áttételesen is felidéződik, nem mérhető Arany János költészetéhez.

Az a tény, hogy Arany János költészete mennyire vonzó a hamisítások számára, nem új keletű dolog. Már Tolnai Vilmos kimutatta, hogy amikor Thaly Kálmán az Esztergom megvételeéről írt kuruc szöveget hamisította, Arany *Török Bálint* című versének a hatása alatt állt. Horváth János e kapcsán azt is leszögezte 1913-ban, hogy Thaly hamisításai esetében a „Macpherson-féle Osszián-fikciónak egy hazai rokonával van dolgunk”.⁵⁶ Árpás Károly szövege ennek a kései variációja, Thaly Kálmán szerepét veszi át, de ő nem kuruc verseket, hanem Arany Jánost hamisít, azzal a különbséggel, hogy nála már érzékelhető, hogy ennek a hamisításnak más tétje van, jóval játékosabb teret nyit neki.

A kötet Praznovszky Mihály irodalomtörténész által írt utószava is belemegy a játékba. Valódi Arany-szövegekként tünteti fel a verseket, amelyek feltárását irigylésre méltó filológiai teljesítményként jellemez. Irodalmi párhuzamokat mutat ki, pl. Petőfi Sándor 1996-ban megjelent, korábban lappangó kéziratossá gyűjteményét (*Ibolyák*)⁵⁷ hozza fel hitelesítő analógiaként. Ez azonban *valóban* Petőfi hajdanán elveszett és csak jóval később előkerült gyűjteménye volt. Az, hogy Praznovszky játszik, hogy keveri a lapokat, mutatja, hogy a magyarázatát beleilleszti az Arany–Madách-levelezésbe. Madách valós levelét citálja, majd erre válaszként egy olyan levelet idéz szó szerint,⁵⁸ amely nem létezik. Madách Aranyhoz írt 1864. március 14-én kelt sorai valóban létezőek, a rá adott válasz, az idézett szöveg azonban fiktív. Arany János nem írt – vagy ha írt is, arról senki sem tud – 1864. április 6-án Madáchhoz választ. Legalábbis sem Arany János levelezésének kritikai kiadása, sem a Madách-levelezés kiadása nem tartalmazza ezt a választ.

Ebben az esetben sem kívánom kárhozhatni az eljárást, mert érdekes szellemi izgalmat okozhat annak eldöntése, hogy vajon minek is tekintsük a kötetet, de érvényességi körét ennek is érdemes kijelölni: a versek csak textuális játékot folytatnak Arany szövegeivel.

Mindez szimptomászerű, arról árulkodik, hogy egy olyan rendhagyó életmű, amelyből elvileg nem szabadna, de mégis hiányzik a líra egy alapvető tematikai egysége, milyen zavart tud kelteni. Aranyhoz szerintem nincs szerelmi költészete – és ez jól is van így. Az antológiák versválasztása, mind-mind olyan szöveg, amelyet nem vagy csak nagyon-nagyon erős fenntartásokkal lehet annak tartani. Ezen azonban nem kellene bánni, sem erőszakkal kreálni valami pótléket. Nincs szerelmi költészete, ezért is lehet a rendhagyóságában különleges. Az Arany-költészet mintha megérezte volna a szerelmi költészet válságát, azt, hogy milyen könnyen a reflektálatlan érzelmi giccs felé tud elmozdulni, ezért inkább kitér előle.

Az, hogy nincs, azonban nem jelentheti azt, hogy ne rendelkezhetne inspiráló erővel. Vas István a *Toldi szerelmében* látta Arany szerelmi költészetének a kvintesszenciáját („a legtöbb, amit Arany a szerelemről tudott – és amennyit abból hajlandó volt elárulni – mégiscsak a *Toldi szerelmében* található”).⁵⁹ Valószínűleg ezt érezte meg József Attila is, aki Nagy Lajos tanúsága szerint 1933-ban, amikor Miskolcra Lillafüredre utaztak, a vonaton a *Toldi szerelmét* olvasta gyönyörködve. Az irodalomtörténész az életrajzi ismeretek birtokában pedig egyenesen ráhangolódást, „érlelődést” érzékelt ebben az olvasásban.⁶⁰ Vagyis József Attila a szán-

dékkal utazott Lillafüredre, hogy megírja nagy – az érzést metafizikai színté emelő – szerelmi költeményét. Ehhez aztán ihlető élményt keresett és talált a válófélben levő szépasszony, Szöllősiné Marton Márta személyében, aki azonban – szintén Nagy Lajos véleménye alapján állítható⁶¹ – közömbös volt a költővel szemben. A *Toldi szerelme* tanulmányozásával az *Óda* megírására készülődött tudatosan József Attila, még azelőtt, hogy a szerelmi élmény érzelmi energiájában közreműködő és ezzel az azt kiteljesítésre ösztönző személyre rátalált volna. Vagyis a szerelmi költészettel nem rendelkező Arany János a magyar irodalom egyik legjelentősebb szerelmes versének a geneziséhez erősen hozzájárulhatott, talán jobban is, mint maga a „múzsza”.

JEGYZETEK

A dolgozat 2017. április 27-én az MTA ITI-ben megvitatásra került az Arany János kritikai kiadásának műhelymegbeszélései keretében. A hozzászólóknak – Csörsz Rumen Istvának, Dávidházi Péternek, Főrizs Gergelynek, Korompay H. Jánosnak, Szilágyi Mártonnak – ezúton köszönöm észrevételeiket és tanácsaikat.

1. Roland Barthes, *Egy szerelemnyelv töredékei*, ford. Albert Sándor, Atlantisz, Bp., 2016, I. n. (14.)
2. Umberto Eco, *Széljegyzetek A rózsza nevéhez* = Uő., *A rózsza neve*, ford. Barna Imre, Árkádia, Bp., 1988, 612.
3. Kulcsár Szabó Ernő: *A „szerelmi” líra vége. „Igazságosság” és az intimitás kódolása a későmodern költészetben*, *Alföld*, 2005/2., 46–65; Székfoglaló előadás formájában: http://mta.hu/data/dokumentumok/i_osztaly/1_osztaly_szekfoglalo/Kulcsar_Szabo_szekfoglalo_20040627.pdf
4. C. S. Lewis *The Allegory of Love* (1936) című értekezése által kiváltott vita áttekintése: Tim Hancock, *The Chemistry of Love Poetry*, *The Cambridge Quarterly*, Vol. 36. (2007) 197–198.
5. „French poets in the eleventh century, discovered or invented, or were first to express, that Romantic species of passion which English poets were still writing about in the nineteenth” – Lewist idézi Hancock, *I. m.*, 198.
6. Tim Hancock, *I. m.*, 198.
7. Pl. *Pajkos énekek*, s. a. r. Stoll Béla, Szépirodalmi, Bp., 1984; *Magyar Erato*, s. a. r. Réz Pál, Bp., Magvető, 1986; *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban*, szerk. Hoppál Mihály és Szepes Erika, Bp., 1987; *Ámor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Universitas, Bp., 2002; Kovács Ilona, *Megszólal-e Sade márké magyarul? és Fekete gróf dévaj meséi* = Kovács Ilona, *Dilettánsok az irodalomban*, Attraktor, Gödöllő, 2004; Dávidházi Péter, *Egy testrész hűlt helye, avagy erotika és elfojtás az irodalomtörténetben* = „Vénusnak szép játéka” *Erotika a magyar irodalomban*, szerk. Dávidházi Péter, Ratzky Rita, PIM, Bp., 2004.
8. *A magyar irodalom legszebb szerelmes versei*, felelős szerk. Zombori Andrea, Debrecen, é. n. [2017].
9. Pl. <http://velvet.hu/celeb/faludygy0629/>; https://www.facebook.com/oseinkhagyatekaioroksegunk/posts/626267420848281?comment_tracking=%7B%22tn%22%3A%22O%22%7D (letöltés: 2017. márc. 2.)
10. Vas István, *Egy-két szó Arany erotikájáról*, Új Írás, 1982, október; Dávidházi Péter, *Az idegen nő testének varázsa. Az érzékiség határátlépései Arany költészetében* = *Visszapillantó tükrök. Tanulmányok Lukácsy Sándor 75. születésnapjára*, szerk. Kerényi Ferenc, Kecskeméti Gábor, Universitas, Bp., 2000; Szilágyi Márton, „*Alkalmatosságra írott versek*”, *avagy a vidám férfikompániák humora. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány*, Bárka, 2003, 5., illetve e tanulmány átalakított változata: *Az erotika mint hagyomány és funkció (Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány)* <http://webfu.univie.ac.at/texte/szilagyii1.pdf>
11. Kosztolányi Dezső, *Arany János* (Nagyváradai Napló, 1917. márc. 26.) = Uő., *Tükrőrfolyosó. Magyar írókról*, szerk. jegyz. Réz Pál, Osiris, Bp., 2004, 109.
12. Vas István, *Egy-két szó Arany erotikájáról*, Új Írás, 1982, október, 41.

13. Mivel a kritikai kiadásban (*AJÖM, I., Kisebb költemények*, s. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai, Bp., 1951) a cím többféleképpen jelölődik – *VOJTINA ARS POÉTIKÁJA* (301), *Vojtina Ars Poetikája* (518), *Vojtina Ars poeticája* (568), ez utóbbi, a tartalomjegyzékben szereplő változatot tűntetem fel.
14. Arany János Wohl Jankának, 1858 és 1860 között = *AJÖM, XIX., Levelezés 5.*, s. a. r. Korompay H. János, Akadémiai, Bp., 2015, 505.
15. Voinovich Géza, *Arany János életrajza, 1817–1849*, Bp., 1929, 55–57. Itt a *Feléd, feléd...*-nek még, ahogy Voinovich hangsúlyozta, „nincs címe”.
16. A Szilágyi Márton-féle 2003-as kiadás ez elé már négy korai verset is felvett.
17. Denis de Rougemont szinte pszichés szükségszerűségként mutatja be a boldogtalan kölcsönös szerelem toposzát (Denis de Rougemont, *A szerelem és a nyugati világ*, ford. Szoboszlai Margit, Helikon, Bp., 1998, 33–34), majd jelzi az ábrázolásbeli konvenció hiányát: „A nyugati irodalomban a boldog szerelemnek nincs története”, és a házasság intézményét a szerelem profanizálásként fogta fel (185–193). A szenvedélyes szerelem nyugat-európai kulturális hagyományát hangsúlyozza Tim Hancock is tanulmányának *Passion and Poetry* című, a fogalmak szoros összetartozását kimutató fejezetében (Tim Hancock, *I. m.*, 205–210.)
18. Keresztury Dezső, *Mindvégig*, Szépirodalmi, Bp., 1990, 52.
19. Vö. Voigt Vilmos, *Van-e magyar erotikus népköltészet (pontosabban népdal), vagy csak a kézikönyvekben, és miért nincs közzétéve, ha van/nincs? = Amor, álom és mámor. A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, 224.
20. *AJÖM, XVI. levelezés II.*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Akadémiai, Bp., 1982, 560.
21. Arany János levele Petőfi Sándornak, 1847. febr. 28. = *AJÖM, XV., Levelezés I.*, s. a. r. Sáfrán Györgyi, Akadémiai, Bp., 1975, 60
22. Mindkettőt Voinovich Géza közölte először mint Ercsey Júliának írt verset (Voinovich Géza, *I. m.*, 55–57.). A verseket szerelmi líráként említette: Bernáth Árpád, *Arany János pályakezdése = Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*, Magvető, Bp., 1999, 477; és értelmezte: Szili József, *Új Arany-kánon felé = Visszapillantó tükör*, 227–234.
23. Nyáry Krisztián, *Én is szerettem. Oh, ez édes emlék = Uó., Így szerettek ők 2. Újabb irodalmi szerelmeskönyv*, Corvina, Bp., 2013, 136.
24. *Szerelem. Magyar költők szerelmes versei*, szerk. Vas István, Szépirodalmi, Bp., 1956, 316; *Szere-nád. Magyar költők szerelmes versei*, vál. Réz Pál, Sziget Könyvkiadó, Bp., 2002, 87; „Őrizem a szemedet”. *Őszülő költők szerelmes versei*, szerk. előszó Havas Katalin, Fekete Sas, Bp., 2008, 112.
25. *Szerelem. Magyar költők szerelmes versei*, 317; A verset nem említi, de Wohl Janka költőnő, valamint Hollósy Kornélia iránt táplált „mély érzelmek”-ről ír: Nyáry, *I. m.*, 139.
26. „Őrizem a szemedet”. *Őszülő költők szerelmes versei*, 69.
27. *Szerelem. Magyar költők szerelmes versei*, 317.
28. Nyáry, *I. m.*, 138.
29. „Arany Jánosnak, ellenőrizhetetlen hírek szerint, voltak erotikus versei, amelyeket Voinovich Géza, a hagyaték örököse sosem adott ki, s amikor megsemmisült a villája, odavesztek az Arany-kéziratok is.” Szőnyei Tamás, *Herélt klasszikusok*, Magyar Narancs, 1998/25. http://magyarnarancs.hu/belpol/herelt_klasszikusok_szorenyi_laszlo_irodalomtortenesz-63553 (interjú)
30. Szilágyi Márton, *Az erotika mint hagyomány és funkció (Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány)*, 4.
31. Voinovich, *I. m.*, 52.
32. Voinovich, *I. m.*, 54.
33. Keresztury, *I. m.*, 52–53.
34. Nyáry, *I. m.*, 137–139.
35. Szili, *I. m.*, 228.
36. *Uó.*, 230.
37. Arany János Petőfi Sándornak, 1847. szept. 7. = *AJÖM, XV. Levelezés*, 139: „családi életemben a boldogabbak közé számíthatom magamat, ez a boldogság mégsem olyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak olyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet. Aztán még e boldogság is csak viszonylag, a családi életet illetően, – létezik, azon kívül ha az élethez mérjük, merő boldogtalan-ság és nyomorúság, de ez ismét nem olyan, mi indulat rohamokat állíthatna elő, hanem csupán eltompítja lassanként a lelket, s vér helyett phlegmát csinál az emberben. Hozzá még, a lyra valódi kora 20-

30 év, tőlem oda van, ifjui örömeim, keserveim, reményeim nincsenek, szóval a szív szerepe jobbadán el van játszva [...]”

38. Arany János levele Lévay Józsefnek, 1853. május 28. = *AJÖM*, XVI., *Levelezés* 2., s. a. r. Sáfrán Györgyi, Bp., Akadémiai, 1982, 232: „a lyrából egy kissé már kinőttem, kivénültem, mondva csinált érzelmeket nem tudok pengetni”.

39. „Nincs kizárva az sem, hogy a szenvedélyes hang, mely a Katalint mindvégig jellemzi, valóban rokon egy, a költő élete mélyén fellobbant, de józan okossággal csírájában kiirtott, illetve átranzponált érzéssel.” *Sáfrán Györgyi, Arany János és Rozvány Erzsébet*, Akadémiai, Bp., 1960, 51.

40. Nyáry, *I. m.*, 137.

41. Pl. Gyöngyösy László, *Arany János élete és munkái*, Bp., 1902, 352–354.

42. Török Zsuzsa, *Wohl Janka és Arany János kapcsolata sajtóközlemények tükrében = Médiumok, történetek, használatok – Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mibály tiszteletére*, szerk. Pusztai Bertalan, Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged, 2012.

43. Arany János levele Wohl Jankához, 1858 és 1860 között = *AJÖM*, XIX., *Levelezés* 5., s. a. r. Kórompay H. János, Akadémiai, Bp., 2015, 504.

44. A bemutató körülményeiről, illetve Arany feltételezett és valós szerepéről I.: Tarjányi Eszter, *Arany János és a paradisztikus hagyomány*, Universitas-Editio Princeps, Bp., 2013, 267–275.

45. Nyáry, *I. m.*, 139. 46. https://www.facebook.com/oseinkhagyatekaioroksegunk/posts/626267420848281?comment_tracking=%7B%22t%22%3A%22O%22%7D (Letöltés: 2017. márc. 2.)

47. Nyáry, *I. m.*, 138.

48. F. Mándi Ildikó, *Élmény és bangulat. Arany János: Hajnali kürt = Vázlatok Arany Jánosról*, szerk. Mezei József, ELTE, Bp., 1979, 34–38.

49. 1851. május 18-án fogadta el az állást (Vö. Voinovich, *Arany János életrajza*, II., Bp., MTA, 1931, 63. és F. Mándi, *I. m.*, 35. és 50–51.)

50. Vö. *AJÖM*, XV., 377.

51. *Balladák „Őszikék”*, s. a. r. Kerényi Ferenc, Ikon, Bp., 1993, 34–35.

52. Nyáry Krisztián, *I. m.*, 138. A másik változatában egy blogban említette: <http://blog.xfree.hu/myblog.tvn?SID=&pid=179485&n=memi59> (letöltés: 2017. márc. 2.)

53. Vargha Balázs, *Arany János összes művei*, ItK, 1953, 1–4. 366.

54. *AJÖM* III., s. a. r. Voinovich Géza, Akadémiai, Bp., 1952, 198.

55. Sáfrán Györgyi, *I. m.*, 52.

56. Ahogy 1913-ban Horváth János megállapította: „Ez már valódi veszteség! S hiába vigasztaljuk magunkat, hogy a fölfedezés Thaly költői tehetségét állítja meglepően remek megvilágításba: veszteség, mert legszebb kurucilluziókat fuvallja szerteszt.” Horváth János: *Kuruc dalpör* = *Uő, Tanulmányok*, I., Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1997, 110.

57. Petőfi Sándor, *Ibolyák*, utószó dr. Szekeres László, Argumentum-Kortárs, Bp., 1996.

58. Árpás Károly, *A Voinovich-füzet*, Kráter, Pomáz, 2012, 124.

59. Vas István, *I. m.*, 42.

60. N. Horváth Béla, *A szerelem nyelve(i)*, Tiszatáj (diákmelléklet), 2008/4, 1–2.

61. *Nagy Lajos József Attiláról* (Bevezeti Lengyel András), Forrás, 2003/12, 53–54: „Attila velem szemben ült, az ablaknál. Ki sem nézett, hanem a Toldy szerelmét olvasta. Nagyon tetszett neki a költemény és fel akart nekem olvasni részleteket. Kézze-lábbal kellett védekezniem, hogy ne zavarjon a nézgelődésben. / Lillafüreden megismerkedett Attila egy igen szép nővel. Nagyon megtetszett neki, egyszerre szerelemre lobbant és buzgón legyeskedett a nő körül. Láttam őket együtt, ültem is a társaságukban, a nőt én már ismertem: egy nagykeresetű orvosnak volt előzőleg a barátnője és éppen akkor állás nélkül tengett. Attila helyzete reménytelen volt, mert a nőre csak nagy pénzekkel lehetett volna hatni, esze ágában nem volt, hogy egy szegény költő érzelmeire reagáljon. Így azután – ahogy a költőkkel történni szokott – csak gyűlő versek születhettek ebből az egyoldalú szerelemből.”